

Gürcülerin Dinî Tarihçesi

Sami KILIÇ*

ABSTRACT

The Georgians, who appeared in the history near Tiflis in the east of Georgia, were polytheistics before they encountered with universal religions. In Georgia where there was small Jewish population, Christianity began to spread over after the first century and became the most crowded religion among the Georgians. After the 7th century Islam started to be seen in Georgia, but could not spread enough due to some political reasons.

KEYWORDS: *Georgians, Traditional religion of Georgians, Judaism, Christianity, Islam.*

Giriş

Gürcüler, bugünkü Gürcistan'ın doğu kısmında, Tiflis yakınlarındaki düzlük alanda tarih sahnesine çıkmış bir topluluktur. Gürcü efsanesinde, Hz. Nuh'un torunu Targamos'un soyundan gelen ve Gürcülerin atası olarak kabul edilen Kartlos'un, Nuh tufanından sonra Tiflis ve çevresine yerleştiği anlatılmaktadır.¹ Gürcüler, ilk yerleşim yerleri olarak kabul ettikleri bu bölgeyi, o zamandan günümüze kadar, Kartli olarak isimlendirmişlerdir.²

Gürcüler ilk ataları Kartlos'a izafeten kendilerine "Kartvel" derken, ülkelere de Kartvellerin yurdu anlamına gelen "Sakartvelo" adını vermişlerdir.³ Gürcü ismi ise Farsça olup İranlılar ve Türkler tarafından söz konusu toplum için kullanılmıştır.⁴

Bugünkü Gürcistan, tarihî coğrafyası itibariyle iki kısma ayrılır. Gürcüler doğuda Kartli olarak bilinen Tiflis ve çevresindeki düzlük alanda yayılırken,⁵ Kolhis ya da Lazika olarak bilinen batı kesiminde ise ilk çağdan itibaren Svan, Megrel-Laz ve Abhazlar gibi farklı gruplar yaşamıştır.⁶

* **Yrd. Doç. Dr.**, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Öğretim Üyesi.

1 M. Brosset, *Histoire de la Georgie I*, Saint-Petersburg 1849, s. 17; Mirza Bala, "Gürcistan", İ.A. IV, Eskişehir 1997, s. 837.

2 Robert W. Thomson, *Rewriting Caucasian History*, Oxford 1996, s. 9-13.

3 Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, London 1989, s. 3.

4 Ahmet Özkan (Melaşvili), *Gürcüstan*, İstanbul 1968, s. 67.

5 Robert W. Thomson, *a.g.e.*, s. 9-13.

6 Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşia (İvane Cavaşvili), *Gürcüstan Tarihi* (Çev. Hayri Hayrioğlu), İstanbul 2000, s. 31.

Bu makalemizde Gürcülerin dinî tarihini; Geleneksel Gürcü Dini ve Evrensel Dinler Dönemi olarak iki ana başlık halinde ortaya koymaya çalışacağız.

A. GELENEKSEL GÜRCÜ DİNİ

Gürcülerin yerleşik hayata geçmeleriyle birlikte Totemizm inancıyla irtibatlı oldukları anlaşılmaktadır. Bu dönemdeki Gürcü aile yapısına bakıldığında, kalabalık aile fertleri "sahli" denilen evlerde yaşamakta olup geçimleri tarıma dayanıyordu. Bu dönemde evin reisi kadındı ve akrabalığın devamı kadının soyundan devam ediyordu. Soyun anadan devamının Gürcü toplumu-na önemli etki yaptığını "Gutnis deda" (sapanın anası) teriminden anlamaktayız. Bu deyim, toprağı sürme, ekme işinin kadın işlerinden birisi olduğunu gösterdiği gibi inançlarında Bereket tanrısının yeri olduğunu da ortaya koymaktadır. Ayrıca, Gürcüler arasında özel mülkiyet yoktu ve elde edilen ürün toplum arasında paylaşırlıyordu.⁷ Bu da totem toplumunda görülen anaerkil aile yapısının ve ortak mülkiyet özelliklerinin⁸ Gürcülerde de var olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat bu dönemde Gürcüler arasında totem olarak kabul edilen hayvan veya bitkilerin neler olduğu hakkında kaynaklarda yeterince bilgi bulunmamaktadır. Buna rağmen arkeolojik kazılarda elde edilen bazı bulgular konuya az da olsa ışık tutmaktadır. Bu kalıntılar üzerinde boğa, öküz, balık veya deniz ejderhası, aslan, kuş, akrep ve at gibi hayvan resimlerinin bulunması, bu hayvanların Gürcü kabilelerinin totemleri olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.⁹

Gürcülerin ilkel toplum düzeni zamanla değişmeye başladığında buna paralel olarak dini inanışlarındaki çeşitlilik de artmıştır. Özellikle hayvancılığın gelişmesi ve demirin işlenmesi sonucu bir takım silahların yapılması, askerliğin zorunlu hale gelmesi Gürcü toplumunda erkeğin ön plana çıkmasını sağlamış ve anaerkil aile yapısı yerini ata erkil aile yapısına bırakmıştır. Demirin işlenmesiyle yapılmaya başlanan aletler, tarımda büyük kolaylık sağlamış ve buna bağlı olarak üretim artmıştır. O sebeple kısa zamanda Gürcülerin zenginliği artmış ve nüfusları da çoğalmıştır. Bu, özel mülkiyetin gelişmesine de sebep olmuştur. Nüfusu artan Gürcüler, birkaç köyün birleşmesinden "Tem" adı verilen, bir bakıma ilk siyasi teşekkülü oluşturmaya başlamışlardır. Temlerin bütün idari işleri "Lozor veya Lohor" denilen halk meclisi tarafından yapılırdı. Meclisin başında da "Maşşi" denilen amir bulunurdu. Bu meclise yirmi yaşını doldurmuş erkekler katılırdı. Meclisin almış olduğu karara Tem'in bütün fertleri uymak zorunda idi. Meclisin görevleri arasında komşu Temlerle barış anlaşması imzalamak, hırsızlık gibi suçları işleyenleri cezalandırmak, gelenekleri bozanları yargılamak gibi hususlar gelmektedir. Te-

7 Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşa (İvane Cavaşvili), *a.g.e.*, s. 32.

8 Şaban Kuzgun, *Dinler Tarihi Dersleri I*, Kayseri 1993, s. 42; Nurettin Şazi Kösemihal, *Durkheim Sosyolojisi*, İstanbul 1971, s. 113-114.

9 David Marshall Lang, *Gürcüler* (Çev. Neşenur Domaniç), İstanbul 1997, s. 40-42; Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşa, *a.g.e.*, s. 39.

m'in koymuş olduğu kurallara uymayanlar genellikle sınır dışı edilir, özellikle temin topraklarının başka bir Tem'e geçmesine yardım edilmesi veya tanrının inkâr edilmesi gibi bazı durumlarda ise ölüm cezası verilir. Alınan bu tedbirler Tem fertleri arasında suç işleme oranının azalmasına sebep olmuştur. Gürcü toplumundaki bu sosyal gelişmelere paralel olarak, dini inanışlarında Naturizm izleri daha belirgin bir hal almıştır¹⁰.

Tarımın önem kazanmasıyla birlikte Gürcü inançlarında Naturizm öne çıkmıştır. Zira onlar, tabiatın bir biçimi ve ruhu olduğuna inandıkları gibi tabiat güçlerinin insana iyilik ve kötülük yapma kuvvetine sahip olduğuna da inanmaktaydılar. Öyle ki tabiat kuvvetleri aynı zamanda tanrılaştırılmıştır. Bu nedenle Gürcüler, tabiat kuvvetlerine başka bir ifade ile bunlar ile irtibatlı tanrılara saygılı olmuşlar, onları memnun etmek için kurbanlar, adaklar ve çeşitli hediyeler sunarak, dualarda ve dileklerde bulunmuşlardır. Naturizm'den dolayı çok tanrılı bir inanç sistemine sahip olan Gürcülerde, bütün tanrıların lideri "Ġmertı"dir. Koruyan anlamına gelen Ġmertı, kâinatı yaratan ve ona şekil verendir. O kendi eseri olan kâinatı bir takım yasalara bağlamıştır. Ġmertı'den küçük olan tanrılara "Tanrının Çocukları" anlamına gelen "Ġvtisşvılebi" denir. Her Gürcü oymağının farklı tanrıları vardır. Bunun yanında dağların, ırmakların, ovaların, bitkilerin, ağaçların ve evlerin işlerini yöneten birer tanrı vardır. Av ve evcil hayvanları koruyan tanrı "Oçopintre (Çoban Tanrı) veya "Deli"dir. Herhangi bir yerin koruyucu tanrısına "O yerin anası" anlamına gelen "Adgilis deda" denir. Bunlardan başka göklerin, bulutların işlerini düzenleyen tanrılara "Göklerin ve bulutların rehberi" anlamına gelen "Tsa ġrublis tsinamdzġvari" denilmektedir.¹¹

Gürcüler, Naturizm inancına bağlı olarak güneşi dişi, ayı erkek, yıldızları ise bunların çocukları olarak kabul etmekteydi. Tanrılaştırılmış eski Gürcü ışık kültü hiyerarşisinde güneş, en üst mevkide yer alırdı. Bunun sebebi ise Gürcülerin yerleşik hayata geçtikten sonra tarımla uğraşmalarıdır. Zira güneş tarımla yakından ilişkilidir. Bu nedenle güneş kültü sistematik bir şekilde inanç kültürüne dönüşmüş ve her zaman kendisinden yardım ve koruma beklenen bir tanrı olmuştur. Diğer taraftan yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Gürcü sosyal düzeni içerisinde kadın evin reisi idi ve güneşe yakıştırılan kadınlık vasfı bu reislik anlamına işaret etmektedir. Ayrıca tanrılar arasında rütbe sıralamasında güneş, bütün tanrıların anası olarak "Ana Tanrıça" sıfatını almıştır. Bazı kabilelerin rahipleri şöyle dua ederlerdi: "Şükürler olsun güne ve yukarıdaki Güneş tanrıya. Güneş ananın doğurduğu meleklerle". Burada güneş, tanrı ve melekleri doğuran olarak nitelenmiştir. Gürcüler, M.S. II. Yüzyıla kadar "Güneş Tanrı" kültürüne saygı göstermeyi sürdürmüşlerdir. Zira bu yüzyılda Pasidi kentinde yerel bir tanrıçayı gösteren büyük bir heykel vardı. Bazı araştırmacılar bu heykelin Anadolu'nun ana tanrıçası "Kıbele" olabilece-

10 Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşia, *a.g.e.*, s. 32-35.

11 Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşia, *a.g.e.*, s. 80.

ğini ifade etmektedir. Fakat Gürcülerin bu tanrıçayı “Büyük ana”, “Tanrıların anası” gibi sıfatlar ile anmaları heykelde tasvir edilenin Güneş tanrıça olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Gürcüler arasında Güneş kültürünün varlığına antik çağ arkeolojik buluntularında da rastlanmaktadır. Bulunan eşyalar üzerindeki resimlerde sunakta kurban edilmeyi bekleyen at figürleri yer almaktadır. Bu dönemde at kurbanı sadece Güneş Tanrı için yapılmakta olup diğer tanrılara at kurbanı yasaktır. Zamanla bu inanç sistemi içerisinde “Kurumi” adı verilen din adamları ortaya çıkmış ve toplumda kraldan sonra en etkili konuma yükselmişlerdir. Bunlar mabetlerde ibadetleri yönetir ve komşu ülkelerle münasebeti yönlendirirlerdi. Kurumiler, zamanla çok sayıda mülk ve servet elde ederek krallardan daha iyi bir duruma gelmişlerdir.¹²

Bölgeden çıkarılan arkeolojik bulgular, Hititlerin, Helenistik dönem öncesi Gürcü dini üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu kazılarda elde edilen kilden yapılmış figürler, halkın geçim kaynağının çiftçiliğe ve hayvancılığa dayandığını, evcil hayvan yetiştiriciliğinin geliştiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca buluntular, bu dönemde halkın kurban kestiğine ve bir takım törenler düzenlediğine işaret etmektedir. Buluntular arasında yine kilden yapılmış öküz ve kadın figürleri yer almaktadır.¹³ Evcil hayvan yetiştiriciliği ve pirinç, demir, bakır, tunç gibi metalleri işleme Hititlerin başarılı oldukları alanlardı. Diğer taraftan Hitit sanat eserlerinde çeşitli hayvan figürleri sıkça görülür. Bunlar arslan ve kuş başlı insanlar, arslan, öküz, balık, akrep, kanatlı yaratıklardır. Bunların dışında hayat ağacı, kanatlı güneş figürleri vardır. Hititliler, kendi ilahlarını yapmış oldukları sanat eserlerine işlemişlerdi. Hititlerde Ana tanrı “Tanrıça” Güneşti. Erkek olan “Fırtına Tanrısı” Güneş Tanrıçanın eşi idi. Bunlardan olan çocukların hepsi tanrı idi. Bereket tanrısı “Telefinu” önemli tanrılar arasında idi. Dağlar ve akarsular kutsal varlıklar arasında yer alırdı.¹⁴ Ayrıca bu kazılarda ortaya çıkarılan mezarlarda çok miktarda altın, gümüş, bakır aletler, altın boğa ve aslan figürleri ve altın boncuk ve halkalar bulunmuştur. Bu mezar tipleri ve mezarlardan çıkan eşyalar ile Alacahöyük ve Horoztepe’deki mezarların hemen hemen aynı olması, dini inanç bakımından Gürcülere Hititlerin etkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca mezarlardaki altın arslan ve boğa heykelleri bize bu dönemdeki Gürcülerin inanışları hakkında az da olsa birtakım ipuçları vermektedir. Hititlerin dini inançlarının Gürcüler arasında kendisini güçlü bir şekilde hissettirdiğine işaret eden en güzel örnek “Trialeti” mezarlarında bulunan gümüş bir kadehtir. Kadehte, kadeh şeklindeki bir vazo ve kutsal bir ağaç arasında bulunan tahtın üzerindeki yüksek rütbeli bir rahibin huzuruna giren maskeli rahipler tasvir edilmektedir. Bu tasvirde büyük bir ihtimalle Hititlerin bereket tanrısı ve rahipleri ile beraber ölümsüzlük şerbeti hazırlamaları anlatılmaktadır. Diğer taraftan Hitit tanrısı Telipinu’nu adı ile dağlık Gürcistan’da benzer bir isim taşıyan

12 Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşa, *a.g.e.*, s. 65, 80-81

13 David Marshall Lang, *a.g.e.*, 32-33.

14 Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşa, *a.g.e.*, s. 39; David Marshall Lang, *a.g.e.*, s. 38.

Tulepia-Melia (Tilki Tulepia) adı verilen halk ilahının takdis edilişi arasındaki benzerlik bulunmaktadır. Bununla her bahar tabiatın yeniden canlanmasının kutlandığı Hitit "Antahşum Bayramı" arasında bir bağ kurulabilir. Diğer taraftan Hitit tanrıları ile Gürcü halk tanrıları arasındaki benzerlik de dikkat çekicidir.¹⁵ Hititlerin Gürcü dini inanışına etki ettiğinin diğer bir örneği ise, Hititlerde olduğu gibi¹⁶ Batı Gürcistan'da da ölüleri büyük bir kaba koyarak gömme âdetinin bulunmasıdır.¹⁷

M.Ö. VI. yüzyıldan itibaren, Gürcüler ile Yunanlılar arasındaki ilişkiler ilk etapta ticaretle başlamış ve zamanla artarak Kolhis'te Yunan kültürünün etkili olmasını sağlamıştır. Romalıların bölgeye gelmesiyle birlikte, bu ilişkiler siyasi bir boyut kazanmıştır. Gerek Helenistik öncesi gerekse Helenistik sonrası Yunan ve Romalıların Gürcülerin dini inançlarına nasıl etki ettikleri hakkında kaynaklarda yeterince bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte bazı bölgelerde Artemis ve Apollon tapınaklarının bulunduğu ve buralardaki halkın "Artemis" ve "Apollon"u büyük ilah olarak kabul ettikleri de bilinmektedir. Diğer taraftan Batı Gürcistan'da Roma hahamları, anfitiyatroları ve Zeus mabetleri bulunduğu ve Gürcülerin özellikle Yunan ve Roma savaş tanrılarının heykellerine tapındıkları görülmektedir. Bu da Yunan ve Roma etkisiyle Gürcüler arasında pagan inanç sisteminin gelişmesine sebep olmuştur.¹⁸

İran'daki Akamenid krallığı, Gürcü oymaklarını hâkimiyeti altına aldıktan sonra "Mitra" kültürünü de Kartli'ye sokmaya başlamıştır. Bunu arkeolojik kazılarda elde edilen kaseler desteklemektedir. Bu kâselerde kutsal ateş önünde duran bir at figürü ile "Büyük Mitra" anlamına gelen "Buzurg-Mihr" yazısı bulunmaktadır. Mitra'nın da bir güneş kültü olması, Gürcülerin de Güneş Tanrıya saygı göstermesi, Perslerin bu kültü resmi devlet kültü olarak kabul ettirmelerini kolaylaştırmıştır.¹⁹

B. EVRENSEL DİNLER DÖNEMİ

Tarihî kaynaklar, M.Ö. 586 yılında Yahuda devleti Babilliler tarafından ortadan kaldırılıp Yahudiler Babil'e sürgün edildiğinde,²⁰ buradan kaçan bir grubun Gürcistan'a geldiğini bildirmektedir.²¹ Gürcistan'a ikinci Yahudi göçü, M.S. 70 diaspora döneminde²² olmuştur. Bu grup Doğu Gürcistan'daki Mtshehta'da yoğunlaşmıştır. Bu Yahudi topluluğunun hem Hz. İsa hayattayken hem de O'nun ölümünden sonra Gürcistan'da yaşadığı bilinmektedir. Kaynaklar,

15 David Marshall Lang, *a.g.e.*, s. 47 .

16 Ekrem Sarıkçıoğlu, *Dinler Tarihi*, Isparta 2002, s. 51.

17 David Marshall Lang, *a.g.e.*, s. 71.

18 Alexandre Chacanow, "Les Influences Etrangères Sur La Civilisation De La Georgie", *Actes du Dixieme Congres International Des Orientalistes I* (Session de Geneve 1894), Leiden 1897, s. 66; David Marshall Lang, *a.g.e.*, s.75-80; M. Brosset, *a.g.e.*, s. 58-59.

19 Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşa, *a.g.e.*, s. 81-82; David Marshall Lang, *a.g.e.*, s. 80.

20 Ekrem Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 265.

21 Ahmet Özkan, *a.g.e.*, s. 104.

22 Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler I*, İstanbul 1976, s. 81; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1997, s. 212.

burada yaşayan Yahudilerin İbranice konuştukları bildirilmekle birlikte, bu dönemde Gürcüler arasında Yahudiliği kabul edenlerin olduğuna dair yeterli bilgi vermemektedir.²³ Anonim Gürcü tarihinde, diaspora öncesi Mtsheta'da Yahudilerin yaşadığını ve Kudüs'ün Romalılar tarafından zaptından sonra buraya ikinci Yahudi göç grubunun geldiği bildirilmektedir. Adı geçen kaynak, burada yaşayan Yahudilerden bir grubun, Hz. İsa'nın doğumunda hediye takdimi için Kudüs'e gittiğini, burada Yahudilerin Anna isminde önemli bir hahamlarının olduğunu ve bunun da Kudüs'teki Yahudilerle bağlantısı bulunduğunu nakletmektedir. Ayrıca bu kaynak, Hz. İsa'nın çarınca gerildiği anda orada hazır bulunanlar arasında Mtsheta'dan gelen bir Yahudi'nin de yer aldığını; Hz. İsa'nın entarisinin kimde kalacağına dair kura çekildiğinde entarinin bu Yahudi'ye çıktığını; bu Yahudi'nin entariyi Mtsheta'ya getirdiğini ve kız kardeşinin entariyi bağrına bastığında öldüğünü bildirmektedir. Aslında mucizevi bir şekilde anlatılan bu entari olayının buradaki Yahudilerin Hıristiyanlığı kabul etmesinde önemli bir rol oynadığı sanılmaktadır.²⁴ Hıristiyanlığın Gürcistan'da yayılmasıyla birlikte Yahudilerin bir kısmı Hıristiyan olmuş, bir kısmı ise geleneksel dinlerini devam ettirmişlerdir.²⁵ Sonraki dönemlerde Gürcüler arasında küçük bir grubun Yahudiliği benimsediği kaynaklarda geçmektedir.²⁶

Hıristiyanlık, Kolhis olarak bilinen Batı Gürcistan'da, M.S. I. Yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamıştır. Bu yüzyılda bölgede Gürcülerden ziyade Svanlar, Megrel-Lazlar ve Abhazlar bulunmaktadır.²⁷ Gürcülerin çoğunlukta olduğu Doğu Gürcistan'da ise Hıristiyanlık Batı Gürcistan'dan sonra yayılmaya başlamıştır. IV. yüzyılın ilk yarısında Kartli tahtında oturan Mirian (265-342), çok tanrılı Politeist Gürcü inancını bırakarak, 20 Temmuz 317 tarihinde Hıristiyanlığı kabul etmiş ve ülkenin resmi dinini Hıristiyanlık olarak ilan etmiştir. Mirian, Hıristiyanlığı İznik konsilinden önce kabul etmiş ve Roma kralı Konstantin'den bir piskopos ve bir papaz göndermesini istemiştir. O dönemde Papa I. Silvestre de kendi vekillerinden biri olan Piskopos İoane'yi ve beraberinde iki papaz ve üç diyakosu Gürcistan'a göndermiştir.²⁸ Aslında Mirian,

23 Tamila Mgaloblishvili-Julon Gagoshidze, "The Jewish Diaspora and Early Christianity in Georgia", *Ancient Christianity in the Caucasus I*, (Editör T.Mgaloblishvili), Richmond 1998, s. 40,58.

24 M. Brosset, a.g.e., s. 53-55, 65, 104.

25 Davut Dursun, "Gürcistan", *D.İ.A.*, XIV İstanbul 1996, s. 311.

26 Fakat bu Gürcülerin Yahudiliği ne zaman kabul ettiklerine dair bilgi bulunmamaktadır. Bunlarında çoğu başta İsrail olmak üzere çeşitli ülkelere göç etmiştir. 1920-1921 yıllarında iki bin kadar Yahudi Gürcü Türkiye'ye gelip, İstanbul'da bir cemaat oluşturmuşlardır. Bunlar ayin için Beyoğlu'ndaki Or Hodeş sinagogunu kullanmışlar ve ibadetlerini Gürcüce yapmışlardır. Daha sonraki yıllarda Türkiye'deki Gürcü Yahudilerin çoğu başka ülkelere göç etmiş, günümüzde birkaç aile kalmıştır. İstanbul'un Ulus mahallesindeki Yahudi mezarlığında, Gürcü alfabesiyle yazılmış Gürcü Yahudilerin mezar taşları bulunmaktadır. Fahrettin Ciloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, İstanbul 1993, s. 26.

27 Ahmet Özkan, a.g.e., s. 105.

28 M. Brosset, a.g.e., s. 117-119; Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, (Çev. Mehmet Aydın), Ankara 1990, s. 5,101.

Hıristiyanlığı siyasi nedenler ile kabul etmişti. O, kendi feodal rejiminin devamı ve ülkesinin bağımsızlığının garantisini Hıristiyan olmakta görüyordu. Zira bu dönemde geleneksel Gürcü inancının örgütü konumunda olan Kurumiler ile arasında anlaşmazlık bulunmaktaydı. Hıristiyanlığı kabul etmekle yeni yandaşlar kazanacak ve çok geniş mal varlığına sahip olan Kurumileri ortadan kaldıracaktı. Kurumilerden elde edeceği serveti de gittikçe güç kaybeden soylu ailelere dağıtacaktır. Mirian'ın bunları yapabilmek için Hıristiyanlığa girmesi gerekiyordu. Diğer taraftan Persler, doğu'dan ülkeyi tehdit etmekte idi. Kral Mirian, ülkesini Pers saldırılarından korumak için Hıristiyan Romalıların desteğine ihtiyacı vardı. Bu desteği de ancak onların dinini kabul etmekte görüyordu.²⁹

Gürcistan'a ulaşan ilk misyonerler Kudüs ve Antakya kiliselerine mensup olduğundan Gürcüler, ilk etapta bu kiliseler ile Yahudi-Hıristiyanların etkisi altına girmişlerdi.³⁰ Rivayete göre, Hz. İsa'nın göğe çıkışından sonra havariler arasında Hıristiyanlık faaliyeti için kura çekilmiş ve kurada Gürcistan bölgesinde Hıristiyanlığı yayma vazifesi Hz. Meryem'e verilmiştir. O da bu işi kendi adına yapması için havari Andre'yi (Andreas³¹) görevlendirerek kucağında Hz İsa bulunan tasvirini ona vermiştir. Dolayısıyla, Gürcüler arasında Hıristiyanlığı ilk yayanın Andre olduğu ve Gürcistan'da Meryem Ana adına bir kilise inşa ettiği rivayet edilmektedir.³² Aslında, Gürcü ülkesinin "Meryem ananın hissesine düşen ülke³³" olarak tanımlanması yukarıda bahsettiğimiz rivayetlerin bir sonucudur.

Havari Andre'den sonra bilhassa Azize Nino'nun dört senelik faaliyetleri neticesinde, Hıristiyanlık geniş kitlelere yayılma imkânı bulmuştur. Azize Nino, Hıristiyanlığı ilk önce Mtsheta'daki Yahudilere daha sonra da Gürcülere yaymaya başlamıştır. Azize Nino, kral Mirian'ın Hıristiyanlığı kabul etmesiyle Mtsheta'da bir kilise inşa ettirmiştir. Yalnız Gürcülerin Hıristiyanlaştırılması sanıldığı kadar kolay olmamıştır.³⁴ Kapadokyalı Azize Nino, Kral Mirian tarafından, dağlı Gürcülere misyonerlik için gönderildiğinde halkın tepkisi ile karşılaşmıştır. Kaynaklar bu olayı şöyle anlatır: "öfkeli halk dişlerini gıcırdatacak bu vaazlara tepki gösterdi. Vaazcı kızı yüz vermeyip sırtlarını döndüler. Bunun üzerine orada görevli bir soylu kılıcını kınından çıkararak havada döndürdü. Halka tehditler savurmaya başladı. Halk kral askerlerinden korktuğu için ayaklar altında çiğnenip ezilen totemlerini korku ve endişe ile seyretmekten

29 Tamila Mgaloblishvili-Iulon Gagoshidze, *a.g.m.*, s. 47.

30 Tamila Mgaloblishvili-Iulon Gagoshidze, *a.g.m.*, s. 41, 46; Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşia, *a.g.e.*, s. 88-89.

31 Havari Andre, 12 havariden birisi ve Petrus'un kardeşidir. Anadolu'dan Volga nehrine kadar alanda Hıristiyanlığı yayma faaliyetine katılmıştır. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Konya 1998, s. 32

32 Fahrettin Ciloğlu, *a.g.e.*, s. 38; M. Brosset, *a.g.e.*, s. 55-56.

33 Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşia, *a.g.e.*, s. 80-81.

34 M. Brosset, *a.g.e.*, s. 79, 90; Azize Nino'nun faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz., M. Brosset, *a.g.e.*, s. 90-132; Robert W. Thomson, *a.g.e.*, s. 84-145.

başka bir şey yapmadı". Bu bilgiler de Hıristiyanlığın Gürcüler arasında ilk etapta baskı ve kılıç zoru ile yayılmaya başladığını göstermektedir.³⁵

Hıristiyanlık Gürcistan'a girdiğinde Gürcülerin çok tanrılı inançlarına karşı mücadeleye başladı ve eskiye ait ne varsa ortadan kaldırdı. Özellikle dağlık bölgelerde yaşayan Gürcülerin eski inançlarını ısrarla devam ettirme gayretinde olması Hıristiyanları taviz vermeye yöneltti. Hıristiyanlar, Gürcü politeist inançlarına Hıristiyanlık elbisesi giydirerek halka propaganda yapmaya başladılar. Hıristiyanlık Gürcistan'da yayılırken, Güneş kültü üzerinde bazı değişiklikler yapmış ve kendi tanrı ve azizleri ile bütünleştirmiştir. Böylece, Güneş Tanrıça "Meryem" ve "Barbare" ile erkek tanrı Ay ise "Aziz Giorgi" ile özdeşleştirilmiştir. Geleneksel Gürcü dininde Güneş Tanrıçanın fonksiyonu Meryem'e yüklenmiştir.³⁶ Aslında bu olay, geleneksel inanca sahip olan toplumların evrensel bir dine girdiklerinde, eski inançlarını tamamen terk etmeyip, alt kültür olarak evrensel din içerisinde devam ettirdiklerine³⁷ güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Hıristiyanlık Gürcistan'da resmi din olduktan sonra, feodal sistemin hizmetine girdi. V. yüzyılda Gürcü kilisesi, resmiyet kazandıktan sonra bağımsız kilise teşkilatlarını oluşturmaya başladı ve bu yüzyılda İncil Gürcüce'ye çevrildi. Her feodal beyliğin kendi bölgesine özgü bir kilise yönetimi ve bir Episkoposluğu mevcuttu. Bütün kiliseler merkezi Mtsheta'da bulunan Kartli Baş Episkoposluğuna bağlı idiler. Kiliselerde görev yapan rahiplere "Hutsesi" adı verilirdi. Rahiplik kurumu kısa zamanda hızla büyüdü ve genişledi. Onlar da eski Kurumiler gibi bağışlarla mülk ve servet elde etmeye başladılar. Böylece kiliseler birer feodal beylik durumuna geldiler. Bu kilise mülkleri Episkoposlar tarafından idare ediliyordu.³⁸

Gürcülerin, Hıristiyanlığı kabul ettikleri dönemde, Persler, Hıristiyan Gürcüler arasında Mazdeizm'i (Zerdüştilik) yayma faaliyetlerinden geri durmuyorlar, bunun için her türlü baskıyı yapıyorlardı. Pers kralı Yezdiger'in (438-457), Gürcü ve Ermeni soylu liderlerini çağırarak "Ya Hıristiyanlık dinini reddeder, Mazdeizm'i kabul edersiniz ya da sizi yurdunuz, yuvanızla birlikte ateşe verir kül ederim" sözleri baskının ne derece şiddetli olduğunu göstermektedir. Bu baskılara liderler boyun eğmek zorunda kalmışlar ve sözlerinde duracaklarının garantisini olarak bazıları Perslere rehin kalmıştır. Serbest kalan soylular, yanlarında Mazdeizm'i yayacak olan rahipler ile ülkelerine geri döndü. Gürcüler arasında Hıristiyanlık iyice kök salıp geliştiği için Mazdeizm'e pek ilgi göstermemişler ve İranlılar bu faaliyetlerinde pek başarılı olamamışlardır. Bunun üzerine İranlılar politikalarını değiştirmişlerdir. Bu dönemde özellikle, 381 yılında İstanbul'da yapılan II. Genel konsil ile başlayan ve 451 Kadıköy konsilinden sonra iyice alevlenen Hıristiyanlar arasındaki Monofizit

35 M. Brosset, *a.g.e.*, s. 126-127; Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşa, *a.g.e.*, s.77.

36 Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşa, *a.g.e.*, s.77-81

37 Ünver Günay-Harun Gürgör, *Türk Din Tarihi*, Kayseri 1998, s. 131-132.

38 Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşa, *a.g.e.*, s. 77-81; Davut Dursun, *a.g.m.*, s. 311.

ve Diyofizit görüş mensupları arasında bir takım tartışma ve çekişmeler bulunmaktaydı.³⁹ Bu tartışmalarda Roma tarafından desteklenen Diyofizit görüş Gürcüler arasında çoğunlukla kabul görmüştü. İranlılar bu mezhep mücadelesinden faydalanıp Roma otoritesini parçalamak için Mazdeizm'e çeviremedikleri Gürcülere Monofizit görüşü desteklemeleri konusunda bir takım telkiplerde bulunuyordu. Ayrıca yukarıda belirttiğimiz gibi kilisenin çok fazla mal elde etmesi Gürcü krallarını rahatsız etmekte ve aralarında bir takım çekişmeler başlamıştı. Bu durumdan İranlılar faydalanmış ve Episkoposları kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Bu dönemde Gürcü kilisesinde Ortodoks Bizans tesirinden ziyade Monofizit kiliselerin tesiri artmıştır. Fakat bu durum çok fazla devam etmemiştir. Kral Mirian'dan sonra tahta çıkan Vahtang, Episkoposların İran'ı açıkça desteklemesi ve kendisine sert tavır almaları üzerine baş Episkoposu ve bu makamı lağvedip yerine Katalikosluk makamını kurdu ve yerine Diyofizit bir Katalikos atadı.⁴⁰ Bu olay bir bakıma Gürcülerin Monofizit görüşten kurtulmasını ve Hıristiyanlık ile yoğrulan yeni bir Gürcü kimliğinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁴¹

VII. yüzyıldan itibaren Gürcistan'da Bizans etkisi her alanda olduğu gibi dini alanda da kendisini göstermiştir. Öncelikle Bizanslılar, Gürcistan'da varlığını devam ettiren Monofizitleri acımadan öldürmüş ve Gürcüler arasında Ortodoks Hıristiyanlığın hâkim olmasını sağlamıştır. Fakat Gürcistan'da Hıristiyan mezheplerin mücadelesi hemen hemen her yüzyılda bazen artarak bazen azalarak devam etmiştir. 1054 yılında kilisenin Katolik ve Ortodoks olarak ikiye ayrılmasıyla Doğu Gürcülerinin tamamına yakını Ortodoks kilisesine bağlı kalırken, Batı Gürcistan ahalisi Katolik Hıristiyanlığı benimsemiştir. Doğu Gürcülerinin baskıları neticesinde Batı Gürcistan'da gerilemeye başlayan Katolik mezhebi, Moğol istilası sonrası başlatılan misyonerlik faaliyeti neticesinde XIV. yüzyılda tekrar güç kazanmaya başlamıştır. Fakat 1453'te İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesiyle Roma ile irtibatı kesilen Gürcistan Katolik kilisesinin yayılması XV.-XVI. yüzyıllarda duraklamıştır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda tekrar başlayan Katolik propagandası, Ortodoks Hıristiyanların ve Müslümanların tepkisi nedeniyle başarıya ulaşamamıştır.⁴²

İslâm orduları, VII. yüzyıl ortalarında, Hz. Ömer zamanında 643'te Habîb b. Mesleme komutasında Gürcistan'a ulaşmış, böylece, Gürcüler için yeni bir dönem başlamıştır.⁴³ Gürcistan'a ilk gelen Müslüman Araplar yenilerek geri çekilmek zorunda kalmış, ancak 645'te Hz. Osman zamanında yine Habîb b.

39 Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, (Çev. Mehmet Aydın), Ankara 1990, s. 11-20

40 David G.K.Taylor, "Christian Regional Diversity", *The Early Christian World I-II*, (Editör P.F.Esler) London 2000, s. 334-335; Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşia, *a.g.e.*, s. 88-91.

41 Kitty Machabeli, "Early Medieval Stelae in Georgia in the Context of East Christian Art", *Ancient Christianity in the Caucasus I*, (Editör T.Mgaloblishvili), Richmond 1998, s. 85; Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşia, *a.g.e.*, s. 77,78

42 Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşia, *a.g.e.*, s.111-112; Mehmet Özkan, *a.g.e.*, s.105-112.

43 Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi I*, (Çev. Talip Yaşar Alp), İstanbul 1975, s. 275-276.

Mesleme komutasında ülkeye giren İslam ordusuna karşı bir şey yapamayacağını anlayan Gürcü kralı, elçi gönderip barış istemiş ve cizye ödemeyi kabul ederek bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Araplar Gürcülerin dini inançlarına karışmayacak, kendi isteği ile Müslüman olanlar haricindeki Gürcüler cizye ödeyeceklerdir. Bu anlaşma bir bakıma İslamiyet'in Gürcüler arasında yayılması yolunu açmıştır. Nitekim Habib b. Mesleme, Abdurrahman b. Cez'i Gürcülere İslam'ı tebliğ etmekle görevlendirmiştir. Onun tebliğ faaliyetleri sonucu bir çok Gürcü İslam'ı kabul etmiştir.⁴⁴

Hız. Osman ve Hız. Ali dönemlerinde Azerbaycan valiliğine, Emevîler zamanında el-Cezire valiliğine bağlı olan ve Kartli olarak bilinen Doğu Gürcistan'ın tamamı Hişâm b. Abdulmelik zamanında Mervan b. Muhammet tarafından 736'da fethedilmiştir. 786 yılında isyan girişiminde bulunan Gürcüleri, Huzeyme b. Hâşim sert bir şekilde cezalandırmıştır. Abbasiler zamanında Tiflis'te İshak b. İsmail tarafından bir İslam emirliği (833-852) kurulmuştur. Fakat İshak b. İsmail ile Abbasi halifesi arasında anlaşmazlık çıkınca, bu emirlik Türk komutanı Boğa el-Kebîr tarafından ortadan kaldırılmıştır. Müslüman Araplar Gürcistan'da X. yüzyıla kadar varlıklarını devam ettirmekle birlikte, bu emirliğin ortadan kaldırılması bir bakıma Kafkaslardaki Arap varlığı için sonun başlangıcı olmuştur. Önceden Abbasi ordusunda asker olarak Gürcistan'a giren Türkler, Selçuklu devleti döneminde 1049'dan itibaren Gürcistan'a akınlar düzenlemeye başlamış ve XI. yüzyılın ikinci yarısına kadar yapılan savaşlar sayesinde Gürcistan'a hâkim olmuşlardır. XI. yüzyılda Gürcülerin başına geçen Kral IV. David (1089-1125), Gürcistan'daki Müslüman hâkimiyetine son vermiştir. Kral David Gürcistan'da hâkimiyetini kurduktan sonra, ülkesinde bulunan Müslümanların çoğunu öldürmüş, cami ve evlerini ateşe vermiştir. Böylece, o Gürcistan'da Hıristiyanlığın tekrar güçlenmesini sağlamıştır. Fakat Gürcistan'da Hıristiyanların hâkimiyeti XIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. 1220 yılında Gürcüleri bozguna uğratan Moğollar, 1231'de Gürcistan'a hâkim olmuşlardır. Fakat Kral Giorgi, İlhanlıların son zamanlarındaki karışıklıklardan istifade ederek ülkedeki Moğol hâkimiyetine son vermiştir. Daha sonra bölgeye Timur hâkim olmuş ve 1387 ile 1403 yılları arasında altı defa Gürcistan'a girmiştir. Timur hâkimiyeti yıllarında Gürcistan'daki çok sayıda kilise camiye çevrilmiştir. Timur'un zamanında Saingilo ve Gençce halkı Müslümanlaştırılmıştır. Timur sonrası Gürcistan'a Karakoyunlu ve Safevî devletleri 1501 yılına kadar akınlar düzenlemiş, fakat bunlar, Gürcüler arasında kalıcı Müslüman nüfusun oluşmasında etkili olamamıştır.⁴⁵

44 Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan", *D.İ.A.*, XIV., İstanbul 1996, s. 312; Belazurî, *Fütühü'l Buldan*, Beyrut 1991, s. 204-205; Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşa, *a.g.e.*, s. 113-114.

45 Robert W. Thomson, *a.g.e.*, s. 261; Mirza Bala, *a.g.m.*, s. 838-841; Hüsamettin M. Karamanlı, *a.g.m.*, s. 312-313; Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşa, *a.g.e.*, s. 114-115; Robert Grigor Suny, *a.g.e.*, s. 30; Ahmet Özkan, *a.g.e.*, s. 114-117; XI-XIII. yüzyıllarda Türk-Gürcü ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. İbrahim Telliöglü, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*,

Osmanlı Devletinin 1505'de Batı Gürcistan'a, 1514 Çaldıran zaferinden sonra da Doğu Gürcistan'a hâkim olmasıyla birlikte, Gürcüler arasında kalıcı Müslüman nüfus oluşmaya başlamıştır. Bu tarihlerden Ruslarla yapılan 1829 Edirne anlaşmasına kadar olan süre içerisinde Gürcistan coğrafyası Osmanlı ile Şii Safevî devletleri arasında sık sık el değiştirmiştir. Gürcistan'daki uzun yıllar devam eden Osmanlı-Safevî mücadeleleri sırasında -dini alanda- Safevî devleti genelde Doğu Gürcistan'da etkili olurken, Batı Gürcistan'da ise Osmanlı etkisi daha çok görülmüştür. Bu nedenle Doğu Gürcistan'daki Müslüman Gürcüler arasında daha çok Şii mezhebi yaygın olmuş, Batı Gürcistan da ise Hanefi mezhebi daha çok taraftar bulmuştur. Bunun yanında Doğu Gürcistan'da sayıları az da olsa Şafîî mezhebi mensubu Gürcülerin de bulunduğu tahmin edilmektedir.⁴⁶

Gürcü kaynaklarında, Osmanlı Devleti'nin kendilerini zorla Müslümanlaştırdığına dair bilgiler bulunmakla birlikte bunlar gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Osmanlı fethettiği bölgelerin hiç birinde zulüm ve din alanında baskı yapmamıştır.⁴⁷ Bu nedendir ki Osmanlı dönemine kadar dikkate değer Müslüman nüfus bulunmayan Gürcistan'da Osmanlı devriyle birlikte Müslüman nüfusta artış olduğu görülmektedir. Osmanlı devrinde Gürcistan'da İslam'ın yayılması için bölgedeki kiliseleri camiye çevirme yanında, Batum'da 27 cami, 31 medrese, Yukarı Acara'da 30 cami, 30 medrese, Aşağı Suplia'da 39 cami, 32 medrese, Maçahlisa'da 29 cami, 32 medres, Gonia'da 31 cami, 56 medrese ve ülkenin çeşitli bölgelerinde 847 mescit inşa edilmiştir.⁴⁸

Safevîlerin hâkimiyet kurdukları bölgelerde Müslüman nüfusu çoğaltma gayretleri, propaganda faaliyetinden ziyade Farsları bu bölgelere iskân etmesi ve Gürcüleri de İran'a sürgün etmesi sayesinde olmuştur. Safevî hükümdarı Şah Abbas'ın 1614 ile 1618 yılları arasında çok sayıda Gürcü'yü İran'a sürdüğü ve bunlardan boşalan yerlere Farsları yerleştiği iddia edilmektedir. Safevî döneminde İran'a gönderilen Gürcüler, dillerini ve kültürlerini devam ettirmekle birlikte zamanla Müslümanlaşmışlardır.⁴⁹

Gürcistan'ın XIX yüzyılın başlarından itibaren Rusların hâkimiyetine girmesi, İslam'ın yayılışını engellediği gibi bu yüzyılda ülkede nüfusunun üçte birini oluşturan Müslümanların çoğunun Türkiye ve İran'da göç etmesine neden olmuştur.⁵⁰

SONUÇ

İlk dönemde Totemizm ve Naturizm izleri taşıyan geleneksel Gürcü inancı tarihî süreç içerisinde politeist bir karakter kazanmıştır. Gürcistan tarihi coğ-

Elaziğ 2005, s. 23-121.

46 Hüsamettin M.Karamanlı, *a.g.m.*, s. 314-316; Ahmet Özkan, *a.g.e.*, s. 117-125; Mirza Bala, *a.g.m.*, s. 841-844.

47 Şinasi Altundağ, "Osmanlı İdaresi ve Gürcüler", *A.Ü.D.T.C.F.D.*, X, 1-2, Ankara 1952, s. 80-83.

48 Ahmet Özkan, *a.g.e.*, s. 120.

49 Ahmet Özkan, *a.g.e.*, s. 123-125.

50 Fahrettin Çiloğlu, *a.g.e.*, s. 63, 78-80..

rafyasının ilk çağlardan itibaren doğu ve batı olarak ayrılması her iki bölgede farklı kültür ve din anlayışlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle bu farklılık Gürcülerin evrensel dinlerle temas ettiklerinde açıkça ortaya çıkmıştır. Kilisenin 1054'de ikiye ayrılması döneminde Batı Gürcistan'da genelde Katolik kilisesi, Doğu Gürcistan'da ise daha çok Ortodoks kilisesi ve az da olsa Monofizit kiliseler etkili olmuştur. Fakat Ortodoks kilisesinin Katolik ve Monofizitlere karşı yoğun baskısı, Gürcüler arasında Ortodoks mezhebin daha yaygın olmasını sağlamıştır. Hz. Ömer döneminden itibaren Gürcistan'a giren İslam orduları, yaklaşık burada dört yüzyıl kalmalarına rağmen Gürcüler arasında kalıcı Müslüman nüfusun oluşmasını sağlayamamıştır. XVI. yüzyılın başlarından itibaren Gürcistan coğrafyası Osmanlı ve Safevî devletlerinin mücadele alanı olmuştur. Bu yüzyıldan itibaren Türkler ile İranlılar arasında sürekli el değiştiren Gürcistan'ın batı bölgelerinde genel olarak Osmanlı, doğu bölgelerinde ise İran etkisi görülmüştür. Buna bağlı olarak Batı Gürcistan'daki Müslümanlar Hanefi mezhebine tabii olurken, Doğu Gürcistan'daki Müslümanlar ise Şii mezhebine tâbi olmuşlardır. Ülkeye Rusların hâkim olmasıyla birlikte Müslümanların çoğu İran'a ve Türkiye'ye göç etmiştir.